

Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği (*)

Prof. Dr. Süleyman Yükçü
Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF

Araş. Gör. Nur Fidancı
Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF

Uzm. Umut Soysal
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Özet

19. yy Tanzimat dönemi reformlarının etkisi altında vergi alanında reform yapılması konusu öncelikli olarak ele alınmıştır. Bu amaçla devlet gelirlerinin kontrol altına alınması, vergi konusundaki aksaklıkların düzeltilmesi, vergi mükelleflerinin tespit edilmesi ve bütçe dengesinin oluşturulması amacıyla ülke kapsamında sayımlar yapılmıştır. Adına “Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat” sayımları denilen bu sayımlar sonucu, yirmi bine yaklaşan defter serileri oluşmuştur. Temettuat Defterleri olarak adlandırılan bu defterler; Tanzimatın uygulandığı bölgelerde mal- mülk, hayvan, arazi ve yaşayan vatandaşların malvarlıklarının hane bazında kaydedildiği resmi defterlerdir. Osmanlı sosyo ekonomik tarihinin özellikle 19. yy' daki Osmanlı Devleti için önemli bilgiler içeren bu defterler, dönemin sosyal ve iktisadi tarihinin araştırılmasında önemli kaynak rolü üstlenmektedir.

Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun batı bölgesinde bulunan bir kasabanın, Aydın eyaletine bağlı Tire Kazası'nın temettuat defterleri incelenerek 19. yy ortalarındaki ekonomik ve sosyal yapı özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu inceleme sonucu kantitatif veriler aracılığıyla dönemin vergi uygulamaları ve kayıt

(*) *Bu araştırma, 19-22 Haziran 2013 tarihlerinde İstanbul'da yapılan 3. BMAC Konferansı'nda sunulmuştur.*

düzeni hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temettuat Defterleri, Tanzimat Reformu, Vergilendirme.

Jel Sınıflandırması: M 41, H 29, H 39, H 71.

Abstract (The Importance of Temettuat Books in the 19th Century - Ottoman History: The Case of the Temettuat Registers of the Town Tire)

Under the effect of 19th century reforms of the Tanzimat period the issue of making reforms in the taxation field was dealt with priority. For this purpose, a series of domestic census was carried out so as to control the state income, to straighten out the defects about taxation, to ascertain the taxpayers and to establish the budget balance. As a result of the census called "real estate, land, animals and equity shares" a series of books came into being that approached to twenty thousand in number. These books were called "Temettuat" books and were formal books in which estate, animal, land and properties of living citizens were recorded in-residence terms. These books that include important information about the socio-economic history of the Ottomans, and especially of the 19th century Ottoman State undertake an important role as a source in the research of social and economic history of the period.

This study is aimed to determine the features of economic and social structure in the 19th century by checking the books of a town in the western part of the Ottoman Empire, the town Tire in the Aydın province. As a result of this study, evaluations were made about the tax practices and recording system by means of quantitative data.

Key words: Temettuat Books, Tanzimat Reforms, Taxation.

Jel Classification: M 41, H 29, H 39, H 71.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde gelir kaynaklarının temelini vergiler oluşturmaktadır. Bu nedenle Devlet, kuruluşundan itibaren vergi kaynaklarının belirlenmesi konusunda önceki Türk devletlerinde uygulanan vergi sistemini esas alarak sayım yöntemi benimsemiştir. Osmanlı vergi sistemi Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrası olmak üzere farklılıklar göstermektedir.

Tanzimat'ın ilanı ile çeşitli isimler altında alınan örfi vergilerin tümünün tek bir vergi altında birleştirilmesi kararı alınmıştır. Yeni vergi sisteminin oluşturulması, beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de zorunlu kılmıştır. Bu uygulamayla, devlet gelirlerinin kontrol altında

tutulması, vergi dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, mükelleflerin tespit edilmesi ve devlet gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla; 1840 yılında yapılan düzenlemeyle biri nüfus, diğeri de temettuat olmak üzere iki ayrı yazım planlanmış ve uygulanmıştır. Adına “**Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat**” sayımları denilen bu tahrirler sonucu yirmi bine yakın defter serisi oluşmuştur.

Halkın gelir kaynağına göre hesaplanan temettü vergisi; Tanzimat’ın uygulandığı bölgelerde en küçük yönetim birimlerinden başlanarak Temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterler incelendiğinde, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti sosyal ve ekonomik yapısına ilişkin birçok bilginin yer aldığı görülmektedir. Bunlarda; vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık hasılatı ve bu gelire göre tarh eden vergiyi görmek mümkündür. İncelemeye konu olan temettuat defterleri, 9 katalog halinde ve toplam 17.747 adet olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer almaktadır.

Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’nun batı bölgesinde bulunan bir kasabanın, Aydın eyaletine bağlı Tire Kazası’nın 19. Yüzyıl ortalarındaki ekonomik ve sosyal yapı özellikleri incelenerek, kantitatif veriler aracılığıyla dönemin vergi uygulamaları ve kayıt düzeni hakkında değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır.

Tire kazası Temettuat Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Maliye Nezareti Kataloğu’nda “BOA.ML.VRD.TMT.d” koduyla kayıtlı olup, 2658 numarasından başlayıp 2758 nolu defterle birlikte toplam 101 adet defterde kaydedilmiştir. Bunlardan, çalışmanın kaynağı olarak kullanılan 2668 numaralı defter “Tire Kazası nüfus ve Temettuat İcmal defteri” olup, kazada yer alan tüm mahalle ve köylerin nüfus miktarı, hane sayısı, geçmiş senede ödedikleri vergi miktarı, ilgili yıldaki kazançları ve emlaklarının toplam kıymetlerine ilişkin kayıtları içermektedir. Tire kazasına ait incelenen 2667 numaralı Debbağane mahallesi, 2741 numaralı Yahudi mahallesi ve 2756 numaralı Rum mahallesi defterlerinde ise; mahallelerde yaşayan toplam hane sayısı, arazi miktarı, hane reislerinin meslekleri, yükümlü oldukları vergi miktarları gibi birçok konuda ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

1988 yılında Osmanlı Arşivi'nde araştırmaya açılan temettuat defterleri, 9 katalog içinde 17747 defterden oluşmaktadır. Defterlerin bir kısmı 1840 yılındaki sayıma ait olup, büyük çoğunluğu 1845 yılındaki sayımları kapsamaktadır. Temettuat sayımları Tanzimat reformlarının yapıldığı bölgelere uygulandığından sadece bu bölgeye ait Temettuat defterleri bulunmaktadır. Bu bölgeler; Ankara, Aydın, Bolu, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Üsküp ve Vidin olarak sıralanmaktadır (www.osmali.org.tr, ET: 10.01.13).

Temettuat defterleri üzerine ilk çalışmada Güran (1985) Ödemiş Kasabası'nın sosyo- ekonomik özelliklerini anlatmış, (1988) Filibe Sancağı, (1988) Osmanlı Tarım Ekonomisi, (1992) Osmanlı Devleti'nde Zirai Gelişmeler ve (2000) Temettuat Sayımları konularındaki çalışmalarıyla defterlerin araştırılmasına öncülük etmiştir. Bu konuda yapılan diğer temel çalışma ise; Kütükoğlu (1994) Temettuat defterlerini kapsamlı bir şekilde açıklamış Denizli- Tavas kazasına ait defterler üzerindeki çalışmasıyla da bu alandaki incelemelere katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan; Öztürk (1995) Söğüt ve Bilecik üzerine yaptığı çalışmaları ve Akgündüz ile ortak hazırladığı Darende (2002), Yozgat (2000) çalışmalarıyla temettuat defterlerinin kapsamalarını ortaya koyarak literatüre katkıda bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 19. yy daki sosyal ve iktisadi yapısına ilişkin ayrıntılı verileri içeren temettuat defterlerinden yararlanılarak hazırlanan bu araştırmaların yanında pek çok kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmaların kapsamlarına bakıldığında; Yozgat, Darende, Gebze, Kayseri, Bilecik, Yabanabad, Niksar, Rumeli, Milas, Edirne, Pasinler, Kütahya, Bursa, Çorlu, Silivri, Ereğli, Foça, Erzurum, Konya, Ankara, Makedonya, Silistre, Denizli, Bolu, Güzelhisar, Safranbolu, Bergama, Uşak gibi birçok il ve ilçenin sosyal ve ekonomik durumları incelenmiş, ticari ve zirai faaliyetleri temettuat defterleri aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Yapılan literatür taramasında çalışmada değerlendirilen Tire kazasına ilişkin hazırlanmış sadece bir çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmada Küreli (2006) Tire Kazası'nın Fata köyünün temettuat kayıtlarını incelemiştir.

Bu nedenle hazırlanan çalışmanın, 19. yy Osmanlı Devleti'nde ticari ve zirai anlamda önemli bir yere sahip olan Tire Kazası'nın değerlendirilmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Temettuat Defterleri'nin Kapsamı ve Önemi

“Temettü” kâr, kâr etme, kazanma ve fayda demektir. Temettuat ise; bunun çoğulu yani kârlar, faydalar ve kazançlar demektir (Develioğlu, 1998: 1073). “Temettü vergisi” ise; tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi anlamında kullanılan bir terimdir (Pakalın, 1971: 453). Tanzimat'a kadar esnafın sattığı yiyecek, giyecek, altın, gümüş vb. üzerinden değişik isim ve tarifelerde alınan vergilerin yerine; herkesin arazi, emlak ve hayvanları ile esnafın senelik kazançları dikkate alınarak değerinin belirlendiği tek vergi uygulaması getirilmiştir (Şener, 1990: 102).

Temettü vergisi herkesten kazancına uygun olarak alınan vergidir. Temettuat sayımlarına göre düzenlenen yeni vergi sisteminin en önemli özelliği, vergi yükümlülüğünün şahıs bazında değerlendirilmesidir. Bu amaçla defterlerde, vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre tarh eden vergi ve öşür miktarı kaydedilmiştir. Böylece; beyana dayanmayan, sayımlara göre alınan bir gelir vergisi sistemine geçilmiştir. Tanzimat ile başlayan, ödeme gücüne yönelik vergileme ilkesi yeni düzenlemelerle geliştirilmiştir (Şener, 1992: 261). Temettuat vergisi önceleri sadece Müslüman halktan alınmış ancak; Müslümanların vergiden kaçınmak için ticarethanelerini ve mal varlıklarını gayrimüslimlere devretmesiyle hazine büyük zarara uğramıştır. Böylece, yeni bir düzenlemeyle temettuat vergisinin İranlılar ve Yunanlılar hariç tüm Osmanlı halkını kapsadığı açıklanmıştır (Serin, 1998: 721).

Devlet gelirlerinin kontrol altına alınması, vergi konusundaki aksaklıkların düzeltilmesi, vergi mükelleflerinin tespit edilmesi ve bütçe dengesinin oluşturulması amacıyla ülke kapsamında sayımlar yapılmıştır. Dolayısıyla; 19. yüzyıl başlarında biri nüfus, diğeri de temettuat olmak üzere iki ayrı yazım planlanmış ve uygulanmıştır (Adıyeke, 2000: 769).

Temettuat yazımlarının birinci amacı; ekonomik düzenlemelerin

yapılmasıdır. Tanzimat reformlarının temelini oluşturan mali düzenlemelerin yapılabilmesi için ekonomik potansiyelin belirlenmesine gereksinim duyulmuştur. Bu çerçevede kısa vadede yeni vergi düzenlenmesini sistemleştirecek olan bu yazımlar uzun dönemde diğer mali reformlar için de veri oluşturmuşlardır (Adıyeke, 2000: 772). Dolayısıyla; vergilerin adil dağılımının sağlanması, halkın vergi ödeme gücünün ölçülmesi ve bu sonuçlarla gerekli düzenlemelerin yapılması amaçlanmıştır.

Hane esası üzerine yapılan bu sayımlarda yer alan bilgiler nihai olarak dört grupta toplanabilir (www.osmanli.org.tr, ET: 17.12.12):

1- Mükellef kişilik bilgileri: a) Hane sahibinin ismi, b) Unvanı ve mesleği

2- Menkul ve gayri menkul servet: a) Mükellefin sahip olduğu veya tasarrufunda bulunan ekili veya nadasa bırakılmış tarlanın, bahçenin, bağ ve çayırın dönüm olarak miktarı. Ayrıca kira ile tutulan ya da kiraya verilen toprakların dönüm olarak miktarı ve kimden kiralandığı yada kime kiraya verildiği. b) Hane sahibinin küçük ve büyük baş hayvanlarının cins ve miktarı. c) Değirmen, dükkan, boyahane, debbağhane, kışlak vb. gayrimenkul servetin sayısı ve birim büyüklüğü

3- Gelirler: a) Mükellefin sahip olduğu veya tasarrufunda bulunan yukarıda sayılan her bir menkul veya gayrimenkul servetin bir yıl içinde sağladığı hasılat veya kira geliri. b) Hane reisinin ve diğer hane üyelerinin esnaflık, ticaret veya emek faaliyetlerinden sağladığı gelirler

4- Vergi ödemeleri: a) Bir yıl içinde mükellef hane reisi tarafından ödenen bir tür gelir vergisi olan “vergü-yi mahsusa”nın kuruş olarak miktarı. b) Gayr-ı müslim hane resinin ve diğer aile üyelerinin ödemekle yükümlü olduğu cizyenin a'lâ(iyi), evsat(orta), ednâ (düşük) olarak türü ve sayısı. c) Aynen ödenen aşar vergisinin ürün olarak nevi, miktarı ve para olarak karşılığı. d) Nakden ödenen aşar ve rüsumun para olarak değeri.

Hane reislerinin gelirlerinin belirlenmesi amacıyla hane esasına göre yapılan bu sayımlar sonucu düzenlenen defterlerden elde edilen bilgilere göre; kent ve kırsal alandaki toprak miktarı, ürün çeşitleri, ekili alanların büyüklüğü, bu alanlardan elde edilen toplam hasılat, dönüm başına verimlilik,

tarım işletmelerinin (çiftliklerin) büyüklüğü, hayvancılığın ekonomideki yeri, zirai, ticari ve hizmet iş kollarının durumları belirlenebilmektedir (Öztürk, 1999: 533'den akt. Bizbirlik ve Atar, 2009: 39). Diğer taraftan, Temettuat defterleri sadece aile isimlerini değil, yörede kullanılan lakap ve unvanların belirlenmesi açısından da önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Kütükoğlu, 1994: 401). Ayrıca, temettuat defterlerinde hane reisinin portresi tarif edilerek “uzun boylu, açık alınlı, kara sakallı” gibi bilgilerin sayım esnasında deftere kaydedilmesi istenmiştir (Adıyeke, 2000: 771). Hesaplanan temettü brüt olarak hesaplanmıştır. Tohum masrafı, icar masrafı, çeşitli atelye ve değirmenlerin tamir ve onarım masrafları vergiden indirilmemiştir (Adıyeke, 2000: 773). Bu defterlerde vergiden muaf kişiler, başka yere göç edenler, herhangi bir mal varlığı olmayanlar ya da başkasının yardımıyla geçinenler ayrı ayrı belirtilmektedir. Ayrıca Müslüman olmayan halk defterlere kaydedilirken ayrı olarak gösterilmiştir. Defterlerin sonunda hazırlayanların isimlerinin yazılı olduğu mühür bulunmaktadır. Temettuat defterleri sancaklara göre düzenlenmiş, alt idari birimler olarak kaza ve köyler alınmıştır. Bu sebeple, yapılan temettü sayımları 19.Yüzyıl Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Kütükoğlu, 1994: 395).

3. Temettuat Defterleri'nin Yazımı

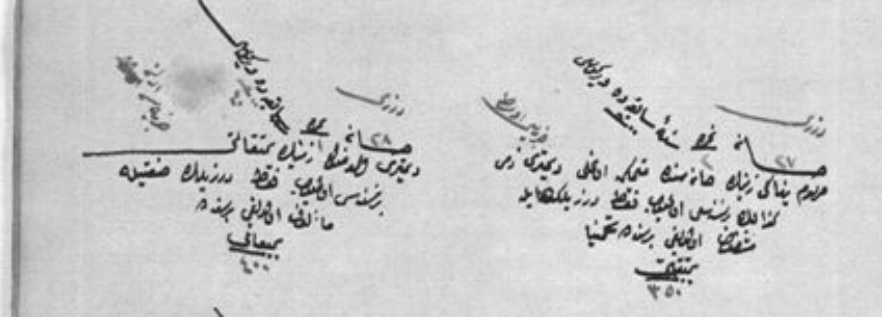
19. yüzyıl ortalarına doğru yapılamaya başlanan temettuat sayımları ile Tanzimata kadar halktan alınan vergilerin yerine getirilen temettü vergisi temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterlere bakıldığında Tanzimat sonrası Osmanlı vergi sistemine dahil pek çok bilgiye yer verildiği görülmektedir. Defterde, şehir, kaza, kasaba, köy, çiftlik gibi bütün yerleşim birimlerindeki toplam hane sayısı, arazi miktarı, hane reislerinin meslekleri, yükümlü oldukları vergi miktarları gibi birçok konuda ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, her hane reisinin adı ve ünvanı, sahip olduğu mal varlığı, ne kadar emlak ve arazisi olduğu ve bu arazinin ekili veya nadas olan bölümleri ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Böylece, çiftçi ve esnafın bir senede tahmini olarak ne kadar ticaret geliri elde ettiği saptanarak bunların yıllık gelirleri ve bu gelir üzerinden tahsili istenen verginin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Defterlerde genellikle her hanenin mal varlığı yazıldıktan sonra, toplam vergi miktarı da belirtilmiştir. Bunun dışında hane reisinin bir önceki sene vermiş olduğu temettü vergisi ile öşür ve rüsum miktarı ve bir sonraki yıl vermesi gereken tahmini temettü vergisi yazılmıştır. Kiraya verilen gayrimenkullerde de aynı şekilde kayıtların yapıldığı, yıllık kira geliri ve buna karşılık ödenmesi gereken temettü miktarı ile bir sonraki yıl ödenmesi gereken tahmini temettü miktarı kaydedilmiştir. Ayrıca, defterlere her mahalle veya köyün yazımı bittikten sonra buradan alınacak vergi ve toplam temettü miktarı defter sonlarına yazılmıştır (Kızılkan, 2008: 60-61).

Defterler yaklaşık 17x50 cm ebatlarında olup, kayıtlar iki sütun halinde hane bazında kaydedilmiştir. Temettuat sayımları mahalli idareciler tarafından yapıldığından, 1840'daki sayımlardan muhasıllar sorumlu olup, bu tarihteki bir defterde muhasıllık, müfti, mal ve emlak katipleri ve meclis azalarının mühürleri bulunmaktadır. 1845'deki sistemde değişiklik yapılarak Müslümanların yazılması muhtar veya köy imamlarına, gayrimüslimlerin yazılması papaz ve hahamların sorumluluğu altında yapılmış olup, defter sonlarında bunların mühürleri yer almaktadır (Kütükoğlu, 1994: 397-398).

Çalışmada incelenen Tire kazası'nın Temettuat Defterleri, 2668 numaralı "Tire Kazası nüfus ve Temettuat İcmal defteri" olup, kazada yer alan tüm mahalle ve köylerin nüfus miktarı, hane sayısı, geçmiş senede ödedikleri vergi miktarı, ilgili yıldaki kazançları ve emlaklarının toplam kıymetlerine ilişkin kayıtları içermektedir. İncelenen 2667 numaralı Debbağane mahallesi, 2741 numaralı Yahudi mahallesi ve 2756 numaralı Rum mahallesi defterlerine göre temettuat kayıtlarının yazımı hakkında da genel bilgiler edinilmektedir.

Defterin ait bulunduğu bölge belirtildikten sonra vergi mükellefi kişinin "hane 1 numara 1" şeklinde hane numarası, isim ve şöhreti ve mesleği yazılmaktadır. Vergi mükellefi bazı yerlerde kardeşi ile birlikte yazılmaktadır. Dul veya yaşlı hanımlar ölen eşlerinin adıyla, yetimler ise yasal sorumlularıyla yazılmaktadır. Gayrimüslimlerde ise; isim, meslek ve cizye türü ilk sırada yazılmaktadır.



Şekil 1. Temettuat Kaydı Örneği

Şekil 1’de görüldüğü üzere temettuat kayıtları genelde iki sütun halinde yazılmıştır. İsmi üzerine kişinin geçmiş yıl ödemiş olduğu vergi miktarı, ödemiş olduğu öşür miktar ve bedeli eğik olarak yazılmıştır. İsmi altına şahsın bütün mal varlığı sırasıyla yazılmıştır. Şahsın tarlası, bağı, ekili ve nadasa bırakılmış arazisi ve bunların dönüm cinsinden miktarı ile 1844 yılı fiili geliri ve 1845 yılı tahmini geliri alt alta yazılarak toplanmıştır. Arazinin durumu harap, ekili değil ya da kiraya verilen şeklinde ayrıca belirtilmiştir. Gayrimenkuller bölümünde kişinin sahip olduğu dükkan, ev vb. mal varlığı kira bedelleri ile yazılmıştır.

Daha sonra hayvanlar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Keçi, koyun, beygir, öküz vb. hayvanlar kaydedilmiştir. Bu hayvanların sayıları ve yıllık gelirleri belirtilmiştir. Ayrıca hayvanların sağman ya da yoz oluşları da belirtilmiş, taşımıcılıkta, çift sürmede ya da kiraya verilerek gelir getirdiği belirtilmiştir.

Son olarak kişinin tüm gelirleri, mesleki geliri, tarımsal gelirleri varsa vakıf geliri şeklinde sıralanıp genel toplam geliri verilmiştir. Kişinin herhangi bir mal varlığı yoksa bu durum “hiçbir şeyi yoktur” şeklinde kaydedilmektedir.

Mükelleflerin geneli erkek nüfus olmakla beraber bazı hanelerde dul kadınların ve yetimlerin de yazıldığı görülmektedir. Defterlerin yazımına Debbağane mahallesinde imamdan, Yahudi mahallesinde hahamdan, Rum mahallesinde ise papazdan başlanmıştır. Mahallenin tamamı kaydedildikten sonra toplam temettü ve vergi miktarı verilmektedir.

4. Tanzimat Dönemi'nde Tire Kazası Genel Durumu

Günümüzde İzmir'in bir ilçesi olan Tire, 1308'de Aydınoğulları tarafından fethedilmiş, uzun yıllar beyliğe başkentlik yaptıktan sonra, 1425-26'da Osmanlı topraklarına katılan Tire, Anadolu eyaletinin Aydın sancağına bağlı bir kaza olarak düzenlenmiştir. Sancağın merkezi konumunda olan Tire, orta ve yukarı Gediz ovası ile orta Büyük Menderes ve Küçük Menderes havzasının tamamını kaplayan, oldukça geniş bir bölgenin yönetim merkezi haline gelmiştir. 19. Yüzyıldan itibaren, geniş bir bölgenin yönetim merkezi olmanın yanında, yoğun iktisadi ve ticari faaliyetlerle birlikte kurulan büyük vakıfların katkısıyla hızlı bir büyüme yakalamıştır(Gökçe, 2006: 41).

1845'de Aydın Eyaleti'ne bağlı olan Tire kazası'nın Temettuat Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Nezareti Kataloğu'nda "BOA.ML.VRD.TMT.d" koduyla kayıtlı olup, 2658 kayıt numarasından başlayıp 2758 nolu defterle birlikte toplam 101adettir. Bunlardan 2668 numaralı defter "Tire Kazası nüfus ve Temettuat İcmal defteri" olup 1845 yılında yazılmıştır. Bu defterdeki tablolar, kazada yer alan tüm mahalle ve köylerin nüfus miktarı, hane sayısı, geçmiş senede ödedikleri vergi miktarı, ilgili yıldaki kazançları ve emlaklarının toplam kıymetlerine ilişkin kayıtları içermektedir.

Tablo 1'e göre; Tire kazasının merkezinde toplam 39 mahalle yer almaktadır. Tablonun sonunda yer verildiği üzere kazada yaşayan Yahudi ve rum halkı ayrıca sayılıp gösterilmiştir. Tabloya göre; kazanın mahalle bazında nüfusu, hane sayısı, ödediği vergi, geliri ve emlaklarının toplam değerini de ayrıca görmek mümkündür.

Tablo 1. Tire Kazası'nın Merkez Mahallelerinin Emlak Değeri ve Ödediği Vergi

Mahalle	Nüfus	Hâne Sayısı	Geçmiş yıl vergisi	Gelir	Emlak Değeri
Câmi-i Kebir	223	132	20705	150302	293097
Takyeci	156	118	6530	42619	41830
Hasan Celebi	61	38	2770	22112	57184
Alaça Mescid ma'â Darbhâne	111	73	10930	69698	197993
Molla Celebi ma'â Ağacıyan	91	61	5845	38296	64837
İpekci ma'â Seydi	110	78	4547	39219	94248
Yünüs Emre	192	146	18658	69022	120946
Ahî İmam	25	74	7650	34525	97148
Yavular	101	81	11720	39210	65099
Hacı Fakılar	168	112	15525	58853	110231
Ekim Hısari	139	82	11640	42406	27763
Ketenci	76	61	6570	39825	41771
Abdülvahab	113	73	6935	35353	39342
Seyh Köyü	171	127	10570	52207	87178
Değirmen Deresi	39	24	5700	22676	62496
Zaviye	40	31	1740	10016	10759
Debbağ Sinan	113	70	10010	72645	122064
İbn-i Gazi	36	26	2690	11408	25503
Yayla Fakihler	86	56	5860	34144	102291
İbn-i Hatib ma'â Hacı	160	97	9035	61308	362581
Müderris					
Tarakçıyan	73	44	6350	23399	23240
Şehir Deresi	135	80	7425	30282	35596
Turunc	62	47	3680	19020	28424
İbn Kayyüm	98	67	4020	18916	41541
Mehmed Paşa	193	131	11670	66008	193924
Arap Pınarı	12	9	1335	4746	12588
Kübi	63	39	6060	22690	26667
İsikli	44	27	2278	9336	27778
Karaca Ali	142	97	15090	64935	154039
Sofu	113	72	8280	34859	79592
Hoca Bahşayış	87	83	2050	23113	52551
Ussâki	100	70	6001	30015	79345
Mürtazâ ma'â Alihan	220	147	15712	108504	321834
Debbağhâne ma'â Hekim	131	95	8105	45025	87552
Celebi					
Kalmuş ma'â Börekçi	205	160	13150	76208	152843
Yahşi Bey	123	82	7795	64354	116006
Sünne ma'â İbn Miskin	84	64	6220	32338	46103
Mısırlı ma'â Küçük Hafız	142	106	12260	62187	172742
Mart Ağacı	55	46	3075	14360	23904
	4390	3026	316186	1696179	3700630
Rum Halkı	696	249	35139	357908	406385
Yahudi Halkı	262	47	6015	73032	57262
Toplam	5348	3322	357340	2127119	4164277

Tablo 2 ise; Tire Kazası'nın köylerinin ve çiftliklerinin nüfus ve temettuat sayımlarının kayıtlarını göstermektedir. Tabloya göre; kazaya bağlı 70 köy ve 6 çiftliğin nüfusu, hane sayısı, ödediği vergi, geliri ve emlaklarının toplam değerini görmek mümkündür.

Tablo 2. Tire Kazası'nın Köy ve Çiftliklerinin Emlak Değeri ve Ödediği Vergi

Köyler	Nüfus	Hâne Sayısı	Geçmiş Yıl Vergisi	Gelir	Emlak Değeri
Boynu Yoğun	126	61	13785	51727	161523
Cini Yeri	100	49	6690	34811	83806
Kürdüllü	72	35	8615	39518	74330
Kireli	165	82	14165	74021	135475
Fota	103	51	15540	62075	105308
Manda	45	22	7381	21686	22128
Kahrat	149	75	7519	66293	29937
Kızılca Havlu	90	66	9480	49950	29465
Sarhanlı	21	16	4972	11052	15141
Yeğenlü	46	23	5570	31991	53864
Cöban	53	37	8620	19529	31505
Kocaaliler	27	14	6260	14199	14275
Eğirdere	172	94	24774	74146	90443
Yenişehir	83	48	12495	35559	50396
Gülyalı	65	33	10936	31707	22795
Gümüşlü	25	15	1165	9922	13360
Canbazlı	79	47	6650	31972	52179
Büyük Kemer	227	101	13415	66739	105276
Küçük Kemer	113	59	6762	28651	55594
Kömürçülü	103	53	12120	54900	10817
Dündarlı	54	32	12600	36097	78190
Küçük Burun	13	68	2650	14607	33045
Ceri Kuzu	35	17	4030	15391	33987
Tekfur	49	30	5020	22553	43042
Araplı	40	23	4190	15294	30702
Karagözler	81	44	7530	23831	74153
Arpaderesi	49	29	5860	21871	35319
Palamut	27	12	1010	9681	18867
Muşalar	79	42	6955	29705	49378
Dağderesi	81	39	7921	40397	84864
Akçaşehir	39	27	4485	17679	28525
Alaylı	29	17	2260	10355	15935
Kurşak	48	29	2140	47187	57425
Hasan Çayuslar	45	24	7170	16641	34425
Kadıfe-i Kebir	100	54	12090	41959	85155
Kadıfe-i Sagir	64	30	7700	45629	130950
Halka Pınar	23	12	2330	11670	32400
Ceybe	49	25	7870	19129	36925
Çiftlik-i Urfalıoğlu	33	22	5500	35661	88895
Tulum	34	27	7090	42700	118435
Subaşı	34	27	8480	34095	82502
Abar Gazi	31	20	3950	14750	18330
Güllüce	75	45	7560	45214	135295
Mandırallık	18	13	2560	10905	22485
Çam	150	96	19259	68514	130972
Habibler	15	14	2635	6950	56260
Uzgun	64	31	5787	19072	38731
Cedid	85	54	14865	33892	62302
Hasan	14	7	1583	4455	8695
Kızılca Göl	55	26	4291	15312	25998
Boza	68	42	9409	29855	63567
Yemişler	19	11	2530	6132	13507
Topalak	35	23	4245	12390	22590
Orta	15	6	1094	3547	8753
Arpacılar	161	96	19495	69496	129711
Hisarlık	45	27	6885	26889	56381
Karaağaç	21	22	3950	10700	23156
Akkoyunlu	21	12	1280	7017	12613
Tekve	32	22	5460	16508	27031
Mahmutlar	66	45	10165	65248	91360

Alacalı	52	37	5250	13640	36790
Darmara	70	36	6210	21661	65402
Çiplak	161	100	30608	131852	297337
Tahtacıyan	136	61	12200	51488	73841
Direngli	26	14	3380	18119	39067
Rahmanlar	31	24	4390	24942	41672
(köy ismi yazılmamış)	19	11	1570	10052	21659
Kızılcaburgaz	18	11	1650	7540	17842
Akca Meşhed	33	27	4550	32687	80779
Hayreddin	16	14	2020	11962	27998
Çiftlik-i Cedid	57	40	7820	34838	64010
Çiftlik-i Kara	17	8	0	2862	14318
Yunuslu Ortakçuları					
Çiftlik-i Kara	0	0	0	10000	44650
Yunuslu					
Çiftlik-i Akarca ve	0	0	0	0	25000
Kara Göl					
Çiftlik-i Mahmudlar	0	0	0	1500	10000
Çiftlik-i Hayreddin ve Cedid	0	0	0	6500	24000
	4496	2606	528446	2209069	4182838

İncelenen 2668 numaralı “Tire Kazası nüfus ve Temettuat İcmal defteri” ne göre; Tire kazası 39 merkez mahallesi, 70 köy ve 6 çiftliğin kayıtlarını içermektedir. Bu kayıtlara göre 19. yüzyılda kazada yer alan 5928 hanede toplam 9854 kişi yaşamaktadır. Bunların 696’sı rum ve 262’si Yahudi olmak üzere ayrıca kaydedilmiştir. Kazanın gelir getiren emlak değeri toplam 8.347.115 kuruş olarak belirtilmektedir. Bu toplamın 4.164.277 kuruşu (%49,88) merkezde, 4.182.838 kuruşu (%50,11) köylerde yer almaktadır. Toplam emlak değerinin %49,88’ini bulunduran merkezin toplam geliri 2.127.119 kuruş, %50,11’ini bulunduran köylerin ise; 2.209.069 kuruş’tur.

5. Tire Kazası’nda Meslekler ve Gelirlerin Dağılımı

Temettuat defterlerinin sosyal tarih açısından önemli noktalarından biri de hane reislerinin mesleklerinin kaydedilmiş olmasıdır. Temettuat defterleri meslek bilgilerine göre incelendiğinde, küçük yerleşim birimlerinde ziraat ve hayvancılık yaygınken, daha büyük yerlerde küçük sanayi kolları ve esnafılık yaygındır. Mesleklerin yazılmış olması, bir mahalle veya köyde hangi zanaatın ne ölçüde geliştiğini tespit etmemize olanak sağladığı gibi gelirin meslekler arası dağılımını da ortaya koymaktadır (Kütükoğlu, 1994: 402).

İncelenen 2667 numaralı Debbağane mahallesi, 2741 numaralı Yahudi mahallesi ve 2756 numaralı Rum mahallesi defterlerine göre mesleklerin dağılımları ve o mesleklerden elde edilen ortalama gelir aşağıdaki tablolarda sırasıyla verilmiştir.

Tablo 3’de gösterilen Debbağane mahallesi kayıtlarına göre; o dönemde imamlık yapan 3 kişinin aynı zamanda tüccarlık ya da esnafılık gibi ikinci bir meslekle uğraştığı ayrıca belirtilmiştir. 67 haneden 13 kişinin ırgatlık yaptığı ve o dönemde bir ırgatın ortalama 394 kuruş gelir elde ettiği gösterilmektedir. Mahallenin en yüksek gelirini 1.250 kuruş olarak yağ tüccarı elde etmiştir. Diğer taraftan kazanın deri tabaklığı faaliyetlerinin yürütüldüğü mahalle olması sebebiyle 7 kişi tabak esnafı olarak çalışmakta ve ortalama 865 kuruş gelir elde etmektedir. Defterde ayrıca; dul kadın, başkalarının vesayeti altındaki yetim çocuklar ve 1 engelli kişi olmak üzere toplam 7 kişi hiç gelir elde etmeyen veya çalışmayan olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3. Debbağane Mahallesi’ndeki Meslekler ve Gelir Dağılımları

Meslekler	Kişi Sayısı	Ortalama getirisi
İmam	1	600
Tabak esnafı	7	865
Mütaat esnafı	1	250
Müderris	2	116
Pazarıcı	2	500
Cül esnafı	3	430
Pirinççi esnafı	1	800
Nalband	1	500
Pabuççu esnafı	6	393
Semerci	2	1210
Yağcı esnafı	1	1250
Tüccar	2	725
ırgat	13	394
Misirci	1	500
Şarap esnafı	2	350
Eskici	1	300
Helvacı	1	500
Kıracı makülesi	1	500
Terzi	2	355
Çalışmayan ve engelli	7	0
Şekerçi	1	250
Koltukçu	1	650
Yorgançı	1	1000
Keteben	1	200
Bezaz esnafı	1	500
Gazzaz esnafı	1	500
Natır	1	300
Kasap	1	700
Berber	1	300
Bardakçı	1	300
TOPLAM	67	

Aşağıdaki Tablo 4’de ise Yahudi mahallesindeki 28 hane reisinin meslek dağılımları ve ortalama gelirleri gösterilmektedir. Mahallede 1 kişi haham olarak görev yapmakta ve kaydın yapıldığı yıl geliri kaydedilmemiştir. 28 haneden 5 kişinin hizmetkârlık yaptığı ve o dönemde bir hizmetkarın ortalama 250 kuruş olarak en düşük geliri elde ettiği görülmektedir. Yahudi nüfus arasında en yüksek geliri 2.500 kuruş olarak bir sarraf elde etmiştir. Diğer taraftan Yahudi halkının mesleklerinin daha çok yan faaliyetlere yönelik olduğu, çıraklığın daha yaygın olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Yahudi Mahallesi’ndeki Meslekler ve Gelir Dağılımları

Meslekler	Kişi Sayısı	Ortalama getirisi
Haham	1	0
Cerçi	3	350
Terzi cırağı	2	275
Dellal	2	250
Tüccar	2	1.430
Hizmetkar	5	250
Hırdavatçı	3	350
Bezaz	1	500
Şerbetçi Esnafı	2	275
Kasap Cırağı	3	275
Yağcı Esnafı	1	300
Feñerci	1	300
Bohçacı	1	400
Sarraf	1	2.500
TOPLAM	28	

Aşağıdaki Tablo 5’de ise Rum mahallesindeki 36 hane reisinin meslek dağılımları ve ortalama gelirleri gösterilmektedir. Mahallede 1 kişi papaz olarak görev yapmakta ve 400 kuruş gelir elde etmektedir. 36 haneden 14 kişinin terzi olarak faaliyetlerini yürüttüğü ve ortalama 520 kuruş gelir elde ettiği görülmektedir. Rum nüfus arasında en yüksek geliri 4.340 kuruş olarak bir tüccar elde etmiştir.

Tablo 5. Rum Mahallesi’ndeki Meslekler ve Gelir Dağılımları

Meslekler	Kişi Sayısı	Ortalama getirisi
Papaz	1	400
Pekmezci	1	800
Terzi	14	520
Sabuncu	1	2.700
İşçi	1	500
Şazende	1	600
Lütüncü	2	500
Yoğurtçu	1	1.780
Tüccar	1	4.340
Bakkal	3	720
Bahçıvan	1	1.116
Bezâz esnafı	3	1.030
Abacı	3	800
Çalışmayan	2	0
Çiftçi	1	1.340
TOPLAM	36	

Sonuç olarak incelenen üç deftere göre mesleki faaliyetler karşılaştırıldığında; meslekler esnaf kategorisinde değerlendirilebilir. Bunlar; terzi, deri, kasap, bakkal, hırdavatçı, şekerci, yağcı, nalbant, pabuççu, semerci, yorgancı, helvacı gibi çeşitli mesleklerdir.

Meslekler içerisinde genel toplamda bakıldığında incelenen 131 hane reisinden 19’u terzilikle, 18’i ırgatlık ve hizmetkârlıkla uğraşmaktadır.

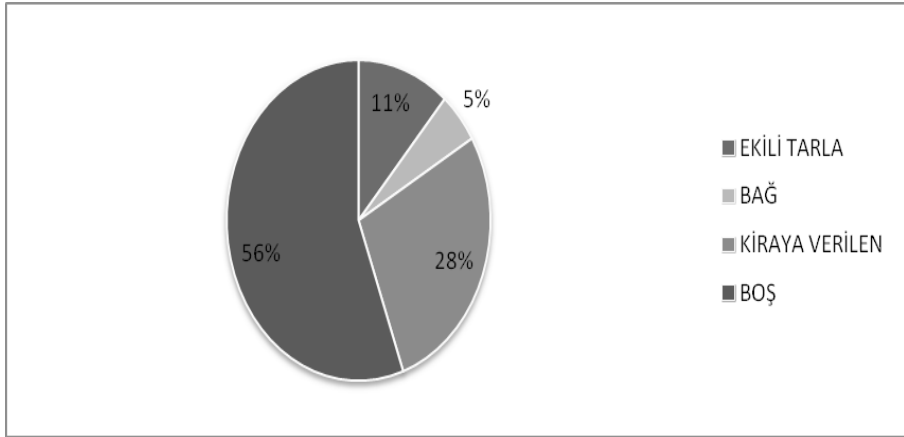
Çalışmayan kategorisine kaydedilen 8 kişi, geçimlerini temin edebilecekleri hiçbir nesnesi olmadığından, başkalarının yardımına muhtaç olan yaşlılar, sakatlar, kimsesizler, yetim ve dul kadınlar bu kategoriye girmektedir. Ancak bu grupta olanların mesleki faaliyette bulunmayıp tarımsal faaliyet veya gayrimenkul kira geliri ile geçimini sağladığı görülmektedir.

6. Tire Kazası’nda Tarımsal Faaliyetler ve Gelirleri

Temettuat kayıtları, kent ve kırsal alandaki tarım alanlarının miktarı, ürün çeşitleri, ekili alanlardan elde edilen toplam ürün miktarı ve gelirleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Defterlerde hane reislerinin, tarla, bağ, bahçe, bostan gibi gayrimenkullerinin ayrıntılı kayıtları yapılmıştır. Defterlerde, ekili tarlalar, kiraya verilenler ve o yıl boş (nadasa) bırakılanlar ayrıca belirtilmiştir.

İncelenen temettuat kayıtlarına göre; Debbağane mahallesinde 35, Yahudi mahallesinde 4 ve Rum mahallesinde 6 hanenin kendine ait tarıma elverişli arazisi bulunmaktadır. Toplamda incelenen 131 haneden 45’inin

tarımsal faaliyette bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla; halkın % 34'ünün tarımla uğraştığı ifade edilebilir.



Grafik 1. Tire Kazası Arazi Dağılımı

Yukarıda yer alan Grafik-1'de, halkın sahip olduğu tarım arazilerinin yüzdesel dağılımı gösterilmektedir. Defter kayıtlarındaki sınıflandırmaya göre; tarım arazileri dört gruba ayrılmıştır. Defterlerde; sahip olunan arazilerin % 56'sı boş yani tarım yapılmayan ve hiçbir gelir getirmeyen olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan; arazilerin %11'i ekili tarla, %5'i bağ ve %28'i kiraya verilen tarım arazisi olarak kaydedilmiştir.

Aşağıdaki tablo 6'da ise; Debbağane mahallesinde tarımsal faaliyette bulunanların kendileri tarafından işlenen arazileri ve elde ettikleri gelir, kiraya verilen tarım arazileri ve buradan sağlanan kazanç ve boş araziler gösterilmektedir. Ekili tarla ve bağ hasılatları kaydedilirken hem geçmiş yıl hasılatı, hem de cari yıl tahmini hasılatı birlikte gösterilmiştir.

Tablo 6. Debbagane Mahallesi'ndeki Tarım Arazileri ve Hasılatları

Hane no	Ekili Tarla			Bağ			Kıraya Verilen Tarla		Boş Tarla	
	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	dönüm	hasılat	dönüm	hasılat
2	10	240	260	5	300	400				
4	10	0	240	1	65	45				
6				4	125	80				
9				1	100	80				
11				22	150	150				
13				7	450	650				
15	15	450	400	4	750	1500				
16	4	0	100	2	65	35				
18				12	100	100				
20	10	400	200							
22	10	300	0							
24				8	600	600				
25	5	60	180	7	850	1200				
27				4	0	0				
28				4	50	50				
31				2	150	200				
33	27	960	640	25	1500	1300	55	275	20	0
35	3	150	120							
37				3	60	50				
38				4	75	60				
39				4	150	150				
40				3	45	75				
43				2	150	150				
45				1	30	20	8	30		
46				3	65	40				
48	14	240	0							
49				4	225	275				
50				2	45	40				
52				1	22	27				
53				8	150	250				
54				5	450	350				
55				1	300	350				
57				2	117	117				
61				5	375	375				
65	18	330	330	5	2100	1700				

Aşağıdaki tablo 7'de ise; Yahudi mahallesinde tarımsal faaliyette bulunan 4 hanenin arazi dağılımları ve hasılatları gösterilmektedir. Kayıtlara göre; 3 ailenin sadece ekili arazisi bulunurken, 6 numaradaki sarraflık ile uğraşan kişinin sahip olunan tarım arazileri içinde en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Yahudi sarraf diğer mahallelerle birlikte genel toplamda ekili arazinin %45'i, bağların %9'u, kiraya verilen arsanın % 95'i ve Boş arazilerin % 99'unu elinde bulundurmakta ve toplamda tarımsal faaliyetlerden 8.685 kuruş gelir elde etmektedir.

Tablo 7. Yahudi Mahallesi’ndeki Tarım Arazileri ve Hasılatları

Hane no	Ekili Tarla			Bağ			Kıraya Verilen Tarla		Boş Tarla	
	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	dönüm	hasılat	dönüm	hasılat
2	80	4417	5000							
6	230	2480	4000	22	525	600	1212	5680	2500	0
27	50	900	300							
28	8	0	70							

Aşağıdaki tablo 8’de ise; Rum mahallesindeki tarımsal faaliyette bulunan 6 hanenin arazi dağılımları ve hasılatları gösterilmektedir. Kayıtlara göre; 2 ailenin ekili arazisi bulunurken, 4 ailenin bağı bulunmaktadır.

Tablo 8. Rum Mahallesi’ndeki Tarım Arazileri ve Hasılatları

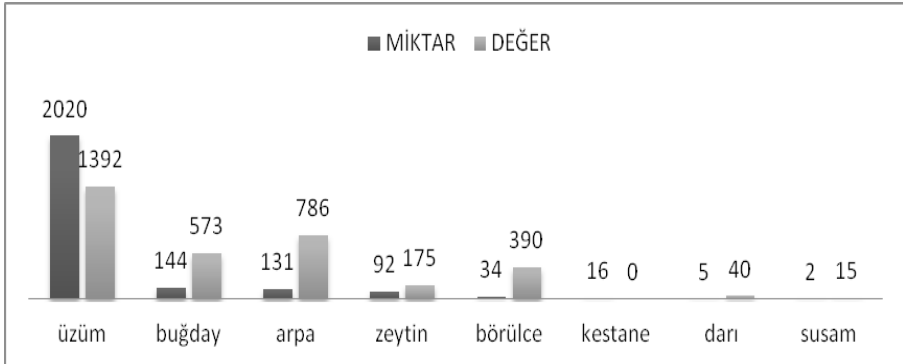
Hane no	Ekili Tarla			Bağ			Kıraya Verilen Tarla		Boş Tarla	
	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	Dönüm	Geçen sene hasılatı	Cari yıl tahmini hasılatı	dönüm	hasılat	dönüm	hasılat
2	32	300	700	22	1800	2000				
10							1	600		
11	8	0	90							
13				4	725	800				
14				2	100	120				
16				30	1500	2000				

İncelenen üç mahallenin tarımsal faaliyetleri karşılaştırıldığında, toplam arazi miktarı içindeki payı % 5 olmasına rağmen, bölgede yoğun olarak bağcılık faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. Tarımla uğraşan 45 ailenin 36’sı bağ sahibidir. Toplam 534 dönüm ekili araziden 10.927 kuruş hasılat elde edilirken, 234 dönüm bağdan 14.264 kuruş hasılat elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre; bölgede bağcılık faaliyetinin yüksek gelir getirmesi sebebiyle tercih edildiği ve bölgenin üzüm yetiştirmeye uygun arazi yapısına sahip olduğu söylenebilir.

Burada belirtilmesi gereken diğer konu ise; tablo 6, 7 ve 8’de gösterildiği üzere, tarım arazilerinden elde edilen gelirler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Örneğin; tablo 6’da 2 numaralı hane 5 dönüm bağdan 300 kuruş gelir elde ederken, 65 numaralı hane 5 dönüm bağdan 2.100 kuruş gelir elde etmiştir. Diğer taraftan, tablo 7’de 2 numaralı hane 80 dönüm ekili

arazisinden 4.417 kuruş gelir elde ederken, 6 numaralı hane 230 dönüm ekili araziden 2.480 kuruş gelir elde etmiştir. Üreticilerin aynı miktarda tarım arazisini işlemelerine rağmen kazançlarında görülen bu farklılığın ekilen ürünün farklı olması, arazinin işlenme biçimi ya da gelirlerin vergiden kaçınmak için düşük gösterilmesi gibi nedenlerden kaynaklanabileceği söylenebilir.

Temettuat kayıtlarına göre; her hanenin hangi ürünleri yetiştirdiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı bilgisine ulaşmak mümkündür. Kayıtlarda; öşür (halkın üretim yaptığı ürünlerden, 1/5, 1/6, 1/8 gibi farklı oranlarda ürünün cinsine göre aynı veya nakdi olarak ödenen vergi) olarak verilen ürünler, miktar ve bedel olarak ayrıca belirtilmiştir. Bu bilgilere göre; Tire kazasında üzüm, arpa, buğday, zeytin, börülce, kestane, darı ve susam ürünlerinin üretildiği görülmektedir. Üretimde birinci sırayı üzüm almaktadır. Onu sırasıyla buğday ve arpa takip etmektedir.

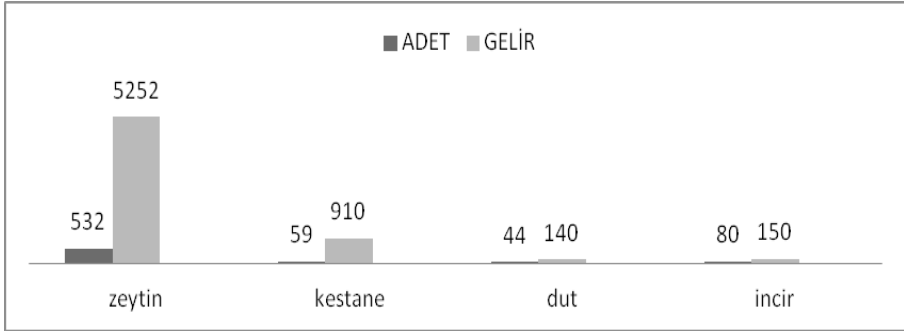


Grafik 2. Öşür Olarak Verilen Ürünlerin Miktar ve Değeri

Yukarıdaki grafikte, Tire Kazası'nda öşür olarak verilen tarımsal ürünlerin toplam miktarı ile bu ürünlerden elde edilen toplam gelir verilmektedir. Verilen öşür kayıtlarına göre en fazla üretilen ürün üzümdür. Öşür olarak verilen 2.020 kile üzümün bedeli 1.392 kuruş olarak kaydedilmiştir. En az üretilen ürün ise; 2 kile öşür verilen susamdır. Öşür olarak verilen ürünlerin arasında ayrıca bal da kaydedilmiştir. İncelenen

kayıtlarda 3 hanenin bal ürettiği görülmektedir. Bu kayıtlara göre her üründen toplam ne kadar üretildiği ve birim değerinin bulunması mümkündür.

Temettuat kayıtlarında yer alan diğer bir bilgi ise; hane reislerinin sahip olduğu ağaçlar ve elde ettikleri gelirlerdir. İncelenen 131 hanenin 29'unun gelir elde ettiği ağacı bulunmaktadır. Bunlar; zeytin, kestane, dut ve incirdir.



Grafik 3. Dikili Ağaçların Miktar ve Hasılatı

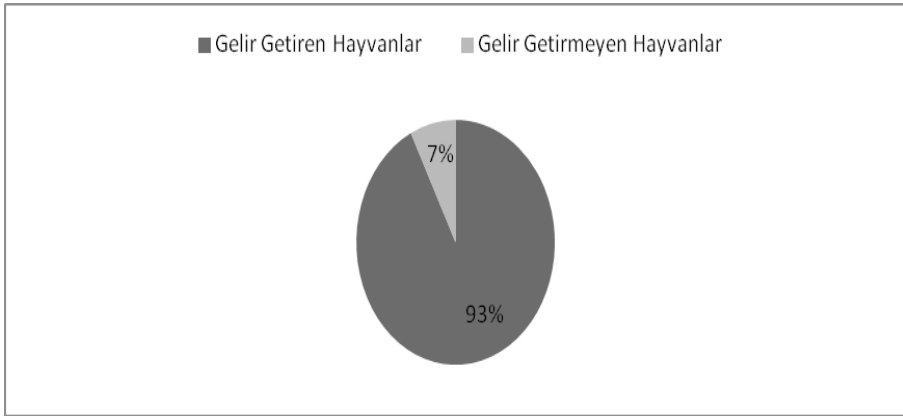
Yukarıdaki grafikte gösterildiği üzere; bölgede yoğun olarak zeytin yetiştirilmektedir. İncelenen kayıtlarda; 532 zeytin ağacının yıllık hasılatı 5252 kuruş, 59 kestane ağacının hasılatı 910 kuruş, 44 dut ağacının hasılatı 140 kuruş, 80 incir ağacının hasılatı 150 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bu hasılatlara da, hanelerin tarımsal faaliyet gelirlerinin toplamında yer verilmiştir.

7. Tire Kazası'nda Hayvancılık ve Gelirleri

Temettuat defterlerinde kaydedilen kıymetlerden biri de hayvanlardır. Böylece bir köy ya da kasabada en çok hangi hayvanın beslenip yetiştirildiği ve sağlanan kazancın tespiti mümkün olmaktadır. Çeşitli meslek sahipleri evlerinde manda, inek, at, beygir ve bölgeden bölgeye değişmek üzere koyun, keçi, deve, arı gibi hayvanları beslemiştir. Bu hayvanlardan elde edilen kazanç hasılat kaydedilmiştir (Kütükoğlu, 1994: 409-411).

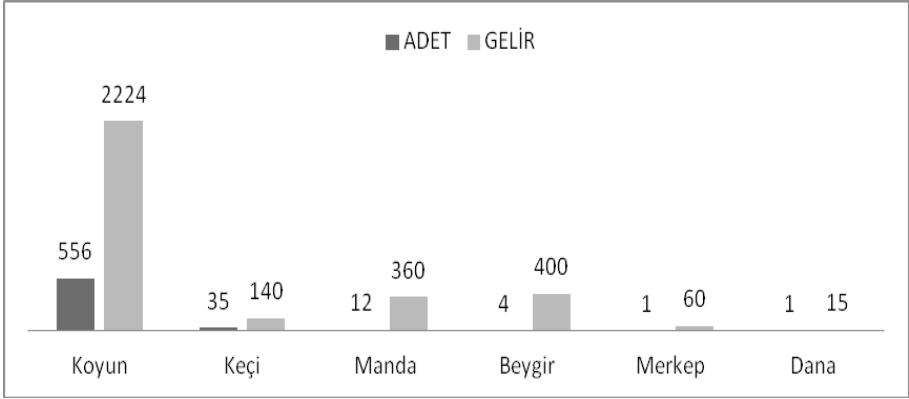
Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu vergi kayıtlarında ekonomik potansiyelin tespit edilmesi amaçlandığından, vergi dışı unsurlarda

defterlere kaydedilmiştir. Örneğin; oduncu katırları, eşekleri vergi dışı olarak değerlendirilmiştir. Fakat bunlar şerh edilerek yazılmıştır. Binek hayvanı olarak kullanılan eşek, katır, at gibi hayvanlar ve köylünün öküzü ve sığırı da vergi dışı oldukları halde defterlere kaydedilmiştir. Katır ve eşek ile nakliyatçılık yapıp da kar elde edilince, elde edilen tahmini kar vergiye dahil edilmiştir. Aynı şekilde öküz çift sürmek için başkasına kiraya verilmiş ise; ona kiraya verdiği öküzden vergi hesaplanmıştır. Ayrıca, kısır inekler baş (miktar) olarak yazılmıştır (Adıyeke, 2000: 774).



Grafik 4. Hayvansal Varlık Dağılımı

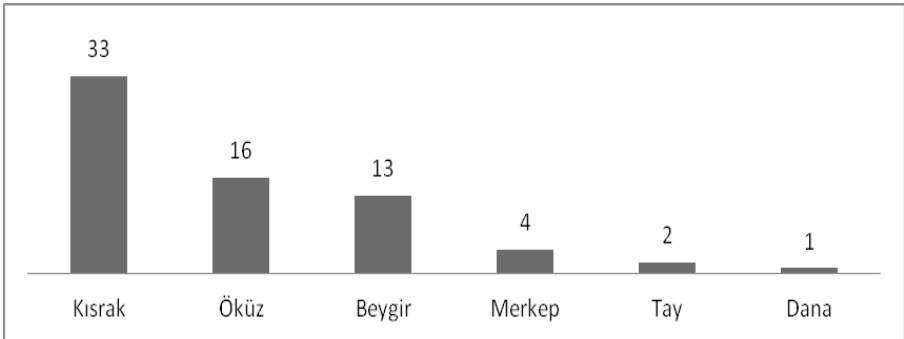
Yukarıdaki grafikte Tire Kazası'ndaki hayvansal varlıklar gelir getiren hayvanlar ve gelir getirmeyen hayvanlar olarak iki grupta ele alınmış ve toplam içindeki yüzdesel dağılımı verilmiştir. İncelenen 131 haneden 18 hane hayvan sahibidir. Toplamda 658 hayvan bulunmaktadır. Bunların; 606 tanesi sahiplerine gelir getirirken, 52 tanesi gelir getirmemektedir.



Grafik 5. Gelir Getiren Hayvanların Miktar ve Hasılatı

Tire Kazası'nda hem büyükbaş, hem de küçükbaş hayvancılıkla uğraşıldığı görülmektedir. Gelir getiren hayvansal varlıkların içinde; kiraya verilen koyun, keçi, sağman manda, beygir, merkep ve dana yer almaktadır. Yukarıdaki grafikte gösterildiği üzere; hayvancılıktan sağlanan gelirin büyük bir kısmı koyundan elde edilmektedir. 556 adet koyunun kirası olarak 2.224 kuruş gelir kaydedilmiştir. Diğer taraftan; sütünden faydalanılan 12 adet mandadan toplamda 360 kuruş gelir elde edilmiştir.

Tire Kazası'nda gelir getirmeyen hayvan varlığını yük ve binek hayvanları olan kısrağ, beygir, merkep, tarımsal faaliyette kullanılan öküz ve herhangi bir gelir getirmeyen tay ve dana oluşturmaktadır.



Grafik 6. Gelir Getirmeyen Hayvanlar

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere; genel toplamda % 7 paya sahip olan gelir getirmeyen hayvanlar içinde birinci sırada kısarak gelmektedir. Bunu sırasıyla, öküz, beygir, merkep, tay ve dana izlemektedir.

8. Tire Kazası'nda Gayrimenkuller ve Gelirleri

Defterlerde hane reislerinin sahip olduğu gayrimenkuller ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Ancak bu kayıtlarda şahsın oturduğu ev, çalıştırdığı dükkan, nakit parası, ev eşyaları vb. sayım dışı tutulmuştur. Hiçbir malı mülkü olmayanlar “emlaki yok”, sadece oturduğu evi olanlar için ise; “evinden başka emlaki yok” ifadesiyle açıklama eklenmiştir. Dükkan, kahvehane, değirmen gibi diğer gayri menkullere sahip olanların gayrimenkul sayıları ve kira bedelleri kaydedilmiştir. Şahsın sahip olduğu gayrimenkulün hisseli olduğu durumlarda kiminle ortak hisseli olduğu belirtilmiş ve temettuat vergisi hesaplanırken hissesine düşen kısmı hesaplanarak kaydedilmiştir (Kütükoğlu, 1994: 408).

İncelenen 131 haneden sadece 7'si gayrimenkul kira geliri elde etmektedir. Kazada toplamda 18 dükkandan 2.013 kuruş gelir elde edilmektedir. Ayrıca 2 ev 60 kuruş gelir getirmektedir. İncelenen defterde karşılaşılan diğer bir kayıt ise; “yıkık ev” olmuştur. Dolayısıyla, kayıtlarda gelir getiren ve getirmeyen bütün gayrimenkuller yani halkın tüm mal varlığı yazılmaya çalışılmıştır. Ancak oturdukları evleri ve işlerini yürüttükleri dükkanları kaydetmemeleri ayrıca bir soru oluşturmaktadır.

9. Tire Kazası'nda Halkın Gelir Kaynakları ve Vergilendirme

Temettuat sayımlarına göre düzenlenen defterlerde, vergi mükellefinin adı, vergiye esas olan gelir kaynağı, kaynağın yıllık geliri ve bu gelire göre tarh eden vergi ve öşür miktarı, ayrıca; Yahudi ve Rum mahallesinde cizye türü de kaydedilmiştir. Temettuat vergisi; tüccar ve esnafın yıllık kazançları tahmin ve takdir edildikten sonra başlangıçta %3 oranında alınmış, 1878 de %4'e çıkarılmıştır (Çadırcı, 1997: 346). Öşür ise; onda bir anlamına gelen, arazi ürünlerinden alınan aynı veya nakdi nitelikteki vergi türüdür (Özger, 2004: 206). İncelenen defterlerde; mükelleflerin geçmiş yılda öşür olarak

vermiş olduğu ürünlerin miktarının ve değerinin kaydedildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerde ise bu vergilere ek olarak, cizye vergisinin kaydedildiği görülmektedir. Cizye; 11- 65 yaş arası erkek mükelleflerden savaşa katılmamalarına karşılık alınan ve üç grupta (ala- iyi, evsat- orta ve edna- kötü) toplanan vergi türüdür (Öztürk ve Karaçam, 2011: 302). Yahudi ve Rum mahallesinin kayıtlarında hane reislerinin isimlerinin hemen yanına cizye türünün yazılmış olduğu görülmektedir.

İncelenen defterlerde kaza'nın ekonomik yapısını oluşturan halkın gelir kaynaklarını beş başlık altında gruplandırmak mümkündür. Bunlar; vakıf, gayrimenkul, tarım, hayvan ve mesleki gelirlerdir. Ancak; defter kayıtlarında her hanenin kaydının sonunda kişinin vakıf geliri, mesleki geliri ve diğer faaliyet gelirleri şeklinde üç başlık altında kayıt yapıldığı görülmektedir.

Tablo 9. Gelir Kaynaklarının Dağılımı

Mahalle	Hane Sayısı	Gelir Kalemleri (kuruş)					
		Vakıf	Gayrimenkul	Tarım	Hayvancılık	Meslek	Toplam
Debbağane	67	1.860	2.278	12.774	12.356	33.201	81.036
Yahudi	28	0	300	13.982	3.019	13.790	31.091
Rum	36	0	1.355	6.331	0	28.360	36.046
Toplam	131	1.860	3.933	33.087	15.375	75.270	148.173

Yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere; toplam gelirin 4.336.188 kuruş olduğu kazada, incelenen mahallelerin toplam geliri 148.173 kuruştur. Dağılıma göre; Debbağane mahallesinde 131 hane 81.036 kuruş, Yahudi mahallesinde 28 hane 31.091 kuruş ve Rum mahallesinde 36 hane 36.046 kuruş gelir elde edilmiştir.

İncelenen 2668 numaralı “Tire Kazası nüfus ve Temettuat İcmal defteri” nden elde edilen toplam gelir, geçmiş yıl ödenmiş toplam vergi ve toplam emlak değeri sonuçları karşılaştırılarak aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Kaza'nın Toplam geliri toplam emlak değerine oranlanarak dönemin vergi oranı hesaplanmaya çalışılmıştır.

Tablo 10. Nüfus, Vergi ve Emlak Değeri İlişkisi

	Nüfus	Geçmiş Vergisi	Vergi/Gelir	Toplam Gelir	Toplam Emlak değeri	Gelir/Emlak Değeri
Merkez	4.390	316.186	% 18	1.696.179	3.700.630	% 45
Köyler ve Çiftlikler	4.496	528.446	% 23	2.209.069	4.182.838	% 52
Rum Halkı	696	35.139	% 9	357.908	406.385	% 88
Yahudi Halkı	262	6.015	% 8	73.032	57.262	% 127
Toplam	9.844	885.786		4.336.188	8.347.115	

Yukarıdaki tabloya göre; Kaza'nın ödemiş olduğu toplam vergi toplam gelire oranlanarak dönemin vergi oranı hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; 1.696.179 kuruş gelir toplanan merkez mahalleleri 316.186 kuruş vergi ödemiştir, bu da % 18 vergi oranına denk gelmektedir. Aynı oran köy ve çiftlikler için % 23, Rum halkı için % 9 ve Yahudiler için % 8 çıkmıştır. Sonuçlar karşılaştırıldığında, gayrimüslimlerin daha düşük oranda vergi ödedikleri görülmektedir.

Diğer taraftan, toplam gelirin toplam emlak değerine bölünmesiyle elde edilen oranla halkın gelir yaratma potansiyeli hesaplanmaya çalışılmıştır. Buna göre; Tire Kazası'nın merkez mahalle ve köylerinde % 45 ve %52 gelir yaratma potansiyeli varken, Rum ve Yahudi Halkı'nda bu oran %88 ve % 127'ye çıkmaktadır. Sonuçlar karşılaştırıldığında, gayrimüslimlerin daha yüksek oranda gelir elde ettikleri görülmektedir. Bunun sebebi olarak genç ve gelir yaratacak Müslüman erkeklerin çok uzun yıllar askere gitmesi söylenebilir.

İncelenen Debbagane mahallesi defterlerine göre; hane reisinin mesleği belirtildikten sonra altına "geçmiş yıl vermiş olduğu vergi" şeklinde ödediği yıllık vergisinin yazıldığı görülmektedir. 67 haneden 17'sinin vergi vermediği ve bunlarında resmi görevliler ve çalışmayan dul kadınlar ve engelli vatandaşların olduğu görülmektedir. Gayri Müslimlerde ise durum biraz farklıdır. İncelenen Yahudi ve Rum defterlerinde hane reisinin mesleği belirtildikten sonra altına "geçmiş yıl vermiş olduğu vergi" şeklinde ödediği yıllık vergisinin yazıldığı, onun da altına cizyesinin (11-65 yaş arası erkek

mükelleflerin devlet tarafından korunmaları ve savaşa katılmamaları karşılığı alınan vergi) yazıldığı görülmektedir.

Yıllık vergiyi vermeyen resmi görevliler dışında imam, sakat ve engelliler vergiden muaf olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan incelenen 131 haneden 33'ünün geçmiş yılda vergi vermediği yazılmıştır. Bunların genelde muaf olanlar ve asgari ücret diyebileceğimiz 300 kuruşun altında yıllık geliri olan kişiler olduğu görülmektedir. Vergi oranlarındaki farklılıkların uygulanan bu tür muafiyetlerden kaynaklandığı söylenebilir.

İncelenen üç mahalle sakininin ödediği temettü vergisinin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 11. Ödenen Temettü Vergisinin Dağılımı

Gelir Aralığı	Toplanan Temettü Vergisi	Aile Sayısı	Oransal Dağılımı
0-299 kr.	475	28	% 21
300-599 kr.	3.536	57	% 43
600-899 kr.	1.600	17	% 13
900-1199 kr.	2.100	10	% 8
1200-1499 kr.	550	2	% 2
1500-1799 kr.	1.800	5	% 4
1800-2099 kr.	1.220	3	% 2
2100 ve üzeri	5.230	9	% 7
TOPLAM	16.511	131	% 100

Tabloda gösterildiği üzere halkın % 21'i 0-299 kuruş arasında gelir elde etmektedir. Ve bu 28 hane toplam 475 kuruş vergi ödemektedir. Dağılımın %43'ünün toplandığı 300-599 kuruş gelir aralığında ise; 57 hane 3.536 kuruş vergi öderken 2.100 kuruş üzeri kazanan 9 hane toplanan temettuat vergisinin %31'ini ödemektedir. Tire kazası'nda toplam 885.786 kuruş temettuat vergisi esas alındığında, incelenen 131 hane kazadan toplanan verginin % 1'ini karşılamaktadır.

Sonuç

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde uyguladığı temettuat vergisi ve bu verginin etkileri Müslüman, Yahudi ve Rum mahallelerinin Temettuat defterleri incelenerek, kantitatif veriler aracılığıyla dönemin vergi uygulamaları ve kayıt düzeni hakkında değerlendirmeler

yapılmıştır. 19. Yüzyıl ortalarında Aydın Eyaleti'ne bağlı Tire Kazası'nın incelenen Debbagane, Rum ve Yahudi Mahallesi bilgilerinin analizine göre; ekonomik yapının mesleki ve tarımsal faaliyetlere dayandığı söylenebilir. İncelenen hanelerde ana gelir unsuru mesleklerinden olan gelirleri olsa da tarımdan da yüksek miktarda yan gelir elde edilmektedir. Kaza'nın bulunduğu alanın verimli tarım arazilerinden oluşması tarımsal getirinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Ürün çeşitliliği çok olmamakla birlikte, en fazla üzüm ve zeytin üretildiği görülmektedir.

Vergisel açıdan değerlendirildiğinde ise; Müslüman halk ve gayrimüslimler arasında farklılıklar dikkat çekmektedir. İncelenen üç defter karşılaştırıldığında Müslüman halkın daha fazla vergi verdiği, Yahudi ve Rumların daha vasıfsız işlerde çalıştığı, ancak gelir yaratma açısından Rum ve Yahudilerin daha yüksek getiri sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Temettuat Defterleri'nin düzenlenmesinin temel amacı, Tanzimat'tan sonra modernleşme ve değişim sürecine giren Osmanlı maliyesinin ülke genelinde vergi mükelleflerinin sayısını öğrenmek ve bunları kayıt altına almaktır. Bu amaçla, defterlerde şehir, kaza, kasaba, köy, çiftlik gibi bütün yerleşim birimlerindeki toplam hane sayısı, arazi miktarı, hane reislerinin meslekleri, yükümlü oldukları vergi miktarları gibi birçok konuda ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Böylece, vergi dışı unsurlarda defterlere kaydedilerek kayıt dışı ekonominin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, yapılan temettü sayımları 19.Yüzyıl Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi araştırmaları için önemli bir kaynak oluşturmakta günümüz mali uygulamalarına da katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- *Adıyeke, N. "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", OTAM, Sayı 11, 2000, Ankara.*
- *Akgündüz, A. ve Öztürk S., Darende Temettuat Defterleri I-II, İstanbul, 2002.*
- *Akgündüz, A. ve Öztürk S., Yozgat Temettuat Defterleri I-III,*

İstanbul, 2000.

- *Bizbirlik, A. ve Atar, Z., “XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevellî Çiftliği Temettuat Defteri Örneği”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, s. 37- 57, 2009-I.*
- *BOA. ML. VRD. TMT. Tire Kazası Nüfus ve Temettuat İcmal Defteri, no.2668, H.1261.*
- *BOA. ML. VRD. TMT.d Tire Kazası Debbağane Mahallesi Temettuat Defteri, no.2667, H.1260.*
- *BOA. ML. VRD. TMT.d Tire Kazası Rum Mahallesi Temettuat Defteri, no.2756, H.1261.*
- *BOA. ML. VRD. TMT.d Tire Kazası Yahudi Mahallesi Temettuat Defteri, no.2741, H.1260.*
- *Çadırcı, M., Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK yayınları, 1997, Ankara.*
- *Develioğlu, F., Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, 1998, Ankara.*
- *Gökçe, T. “XVIII. Yüzyıl Başlarında (1700- 1718) Tire'nin Demografik Yapısı”, Türk Kültüründe Tire II, s. 41- 58, 17- 19 Kasım 2006.*
- *Güran T., “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ankara, 2000.*
- *Güran T., “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İÜİF, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, Sayı 1, İstanbul, 1988.*
- *Güran T., “Ziraî Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876”, 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 1992.*
- *Güran, T. “Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo- Ekonomik Özellikleri”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 41, Sayı: 1- 4, S. 301- 319, 1985.*
- *Güran, T., 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul, 1988.*
- *Kızıllan, A. Ö., “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat*

Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:20, 57- 66, Nisan 2008.

- Küreli, İ. “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası’na Bağlı Fata Karyesi’nin Sosyo- Ekonomik Açından İncelenmesi”, *Türk Kültüründe Tire II*, s. 59- 130, 17- 19 Kasım 2006.
- Kütükoğlu, M. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, 12. Türk Tarih Kongresi, 395- 418, 1994, Ankara.
- Özger, Y. “Temettuat Defterleri Işığında Bayburt Kazası’nın Sosyo- Ekonomik Durumu”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 24, 193- 208, 2004, Erzurum.
- Öztürk S., “XIX. Yüzyılda Söğüd’ün Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*”, Ekim 1995, sayı 106.
- Öztürk, G. Ve Karaçam Atam, Ş. “Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine”, *TÜBAR-XXX*, 283- 310, 2011.
- Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III*, Milli Eğitim Basımevi, 1971, İstanbul.
- Serin, M. “Osmanlı Arşivi’nde Bulunan Temettuat Defterleri”, *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, 20- 21 Nisan, 717- 728, 1998, Ankara.
- Şener, A. “Tanzimat Dönemi Vergi Reformları”, 150. Yılında Tanzimat, 1992, Ankara.
- Şener, A., “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi”, 1990, İstanbul.
- www.osmanli.org.tr